

in de landbouw. De foto's tonen mooie oude boerderijen, cultuurlandschappen en sfeervolle oude ambachten op het land.

Volgens de auteur bestond er in de bond altijd spanning tussen moraal en economie. 'Wat ons in dit boek te doen staat is na te gaan in hoeverre de ABTB erin is geslaagd om de morele en economische aspecten in evenwicht te houden' (13). Helaas ontbreekt het gegeven dat Nederland een van de grootste landbouwexporteurs ter wereld is geworden, mede mogelijk door een enorme grondstoffenimport, van onder meer veevoer uit ontwikkelingslanden. Ook is er geen aandacht voor de export van door de overheid gesubsidieerde landbouwoverschotten naar ontwikkelingslanden. Opvallend is de op zichzelf staande afsluiting van de publicatie, waarin de auteur stelt dat de landbouw geconfronteerd wordt met een nieuwe moraliteit, die 'boeren en tuinders [dwingt] rekening te houden met ecologische waarden, het welzijn van dieren te verbeteren en veilig voedsel te produceren. De land- en tuinbouw kan het zich steeds minder veroorloven zich buiten de samenleving te plaatsen' (284).

Een nadeel van een organisatiegeschiedenis als deze is het beperkte perspectief. De ABTB was onderdeel van een mondiaal krachtenveld. De relatie met andere actoren zoals bedrijfsleven, overheden, landbouwbonden, boeren en consumenten komt door de gekozen opzet weinig of niet aan bod.

Mark van Deursen

H. Pijfers, J. Roes, *Memoriale. Katholiek leven in Nederland in de twintigste eeuw* (Zwolle: Waanders, 1996, 398 blz., f115,-, ISBN 90 400 9723 2).

In een parochie worden de belangrijkste feiten en gebeurtenissen opgeschreven in een *liber memorialis* of memoriale. De titel van de hier te bespreken uitgave verwijst naar deze traditie. Het betreft hier geen traditionele kerkgeschiedenis, want in dit boek staat het (geloofs)leven in de parochies centraal, dat aan de hand van tekstfragmenten en foto's wordt behandeld. Voor de samenstelling van dit boek hebben de auteurs Pijfers en Roes dankbaar gebruik gemaakt van diverse memoriales. Deze dienden vervolgens op hun beurt als richtlijn bij het opsporen van het overige bronnenmateriaal, met name relevante foto's en teksten. Daarnaast is veelvuldig gebruik gemaakt van parochiegedenkbouken en zijn allerhande teksten opgenomen (een interview, een romanpassage) die een persoonlijk verhaal vertellen bij de foto's. Zo ontstond een vervolg op *Het.rijke roomsche leven* van Michel van der Plas uit 1963, waar Herman Pijfers ook reeds indirect bij betrokken was.

Het boek is ingedeeld in drie delen en wordt afgesloten met een bronnen- en literatuuroverzicht, enkele statistische gegevens omtrent het katholicisme in Nederland en een register. Ieder deel wordt voorafgegaan door een beknopte inleiding. Het eerste deel beslaat de periode 1920 tot 1945 en heeft als titel 'Wij roomsen'. In deze jaren gaf het rooms-katholieke volksdeel op allerlei manieren vorm aan zijn sterk gestegen zelfbewustzijn. Helaas wordt nergens uitgelegd waarom juist in deze periode dit zelfbewustzijn zo toenam. Uit veel foto's blijkt dat men 'roomsch in alles' wilde zijn en wellicht was dit ook een betere titel geweest voor dit deel.

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog maakte het vooroorlogse ideaal van 'roomsch in alles' plaats voor het streven als 'Gods volk onderweg' te zijn. Het tweede deel van *Memoriale* heeft dan ook als titel 'Onderweg' meegekregen en beschrijft de twintig jaren na 1945. Deze periode wordt gekenmerkt door herstel van de oorlogsschade en vernieuwing. Foto's van de bouw van nieuwe kerken en van talloze activiteiten, zoals bijvoorbeeld het jeugdwerk, hebben in dit deel een plaats gekregen.

De trend van vernieuwing en onvermijdelijke polarisatie zette zich door in de derde periode (1965-heden), die de titel 'Kruispunt' heeft gekregen, omdat de kerk zich op verschillende terreinen (de liturgie, de vrouw in de kerk) op een kruispunt bevond van historische en toekomstige ontwikkelingen. Volgens de samenstellers van *Memoriale* staat de katholieke kerk de laatste jaren zelfs op het meest existentiële kruispunt uit haar geschiedenis: de overgang van herleving naar overleving. Opvallend in dit deel zijn de vele foto's waaruit blijkt dat vrouwen niet alleen buiten, maar ook in de kerk een belangrijke rol vervullen. Het feit dat voor dit deel ook geput kon worden uit de bijdrage van vrouwelijke fotografen, die in de overige twee delen vrijwel ontbreken, maakt dat in dit deel andere aspecten van het roomse parochieleven belicht worden dan in de voorgaande delen.

Met dit boek hebben Pijfers en Roes een veelomvattend memoriale samengesteld, dat een gedetailleerd beeld geeft van het leven in katholiek Nederland in deze eeuw. Dat dit beeld door de gekozen opzet fragmentarisch en onvolledig is, onderkennen zij zelf reeds in de inleiding (11). Per periode zijn de foto's thematisch geordend en de gebruikte thema's omvatten veel facetten van het katholieke leven, van sacramenten, priesterwijdingen, zusters, bedevaarten, nieuwe bisdommen tot de relatie met Rome toe. Helaas is door de gekozen lay-out het thema als voettekst wel erg klein aanwezig op de desbetreffende pagina('s). Schitterende foto's hebben een plaats gevonden in dit beeldverhaal, zoals de foto op bladzijde 190 van een oudere dame op weg naar de hoogmis en de foto van een pater op straat in gesprek met een parochiaan op bladzijde 249. Een portretfoto van bijvoorbeeld het echtpaar Derksen (339), dat met de opbrengst van de verkoop van zijn bungalowpark diverse geloofsactiviteiten financierde, lijkt daarnaast erg saai.

Tot slot mag nog een kleine kritische kanttekening niet ontbreken. De gegeven informatie en de foto's veronderstellen katholieke voorkennis, en het is jammer dat de samenstellers van dit bijzondere boek op deze manier hun doelgroep hebben versmald. De niet-katholiek voelt zich soms in de kou staan bij het bekijken en lezen van dit beeldverhaal, dat voor de katholieke een feest van herkenning zal zijn.

Harriët Koelewijn

R. Witte, *De Indische radio-omroep. Overheidsbeleid en ontwikkeling 1923-1942* (Dissertatie Vrije universiteit Amsterdam 1998; Hilversum: Verloren, 1998, 202 blz., f39,-, ISBN 90 6550 590 3).

'Hallo Nederlandsch-Indië, hier PC VJJ, de kortegolfzender der Philips-Laboratoria, Eindhoven, Holland'. Met die nuchtere aankondiging begon op 11 maart 1927 de PHOHI (Philips omroep Holland Indië) haar allereerste overzeese uitzending. De ontvangst in Indië was een ontroerende gebeurtenis; voor het eerst werd de stem van het moederland in de kolonie gehoord. Aangrijpend waren de woorden waarmee de NIROM (Nederlands-Indische radio-omroepmaatschappij) op 8 maart 1942 uit de lucht ging: 'Wij gaan sluiten nu. Vaarwel, tot betere tijden. Leve de Koningin'. Dat die inmiddels gevleugelde woorden bij zovelen in het geheugen werden gegrift zegt iets over de zeggingskracht die het medium radio voor de verspreid wonende Europeanen in de koloniale samenleving kon hebben. Voor de Indische omroep is veelzeggend dat dit roemloos einde het enige werkelijk gedenkwaardige moment is uit haar roemloze geschiedenis.

Het proefschrift van Witte over de Indische omroep doet uit de doeken hoe de mogelijkheden van het medium radio al vanaf het beloftevolle begin werden vermalen tussen de autoritaire bureaucratie en de cultuurbotte bevolking. Evenals alle andere media werd de radio door het